

Dr hab. Michał Polasik, prof. UMK

Katedra Zarządzania Finansami
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

**Ocena rozprawy doktorskiej Adama Reczucha pt.
„Upadłość konsumencka jako prawno-ekonomiczny instrument
przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu gospodarstw
domowych w Polsce”**

Jelenia Góra 2019

Rozprawa doktorska magistra Adama Reczucha została zrealizowana na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu, na Wydziale Ekonomii, Zarządzania i Turystyki w Jeleniej Górze, pod kierunkiem promotora dra hab. Jacka Adamka, prof. UE oraz promotora pomocniczego dr Małgorzaty Solarz. Rozprawa została przygotowana w języku polskim i liczy 304 strony.

1. Zasadność wyboru tematu rozprawy doktorskiej

W pracy mgr Adam Reczuch podjął ważny i aktualny temat badawczy, przekonująco uzasadniając swój wybór. Waga tematu upadłości konsumenckiej wynika z dużej i wciąż rosnącej liczby osób nadmiernie zadłużonych w Polsce, a także w innych krajach. W Stanach Zjednoczonych oraz Europie Zachodniej problem zadłużenia konsumentów nasilił się od czasu ostatniego globalnego kryzysu, który rozpoczął się w roku 2007. Kryzys ten ujawnił liczne problemy i nierównowagi w gospodarkach, zwiększył uwagę poświęcaną politykom społecznym, a także wskazał na konieczność łączenia kwestii zadłużenia z politykami zapobiegania wykluczeniu społecznemu i ekonomicznemu. Regulacje dotyczące upadłości konsumenckiej stanowią element tych istotnych polityk. Stąd wynika wielkie zainteresowanie tym tematem ze strony Banku Światowego, ONZ, Komisji Europejskiej, a także instytucji publicznych poszczególnych krajów.

W obszarze badań naukowych obserwowany jest wzrost zainteresowania szeroko rozumianym rozwojem zrównoważonym, w ramach którego problematyka włączenia społecznego, ekonomicznego i finansowego konsumentów zajmuje ważne miejsce i jest lokowana głównie w obszarze walki z ubóstwem. Nadmierne zadłużenie jest istotnym problemem towarzyszącym tym procesom, chociaż nie jest to jeszcze obszar wystarczająco zbadany i wciąż stanowi lukę poznawczą.

O dużej aktualności tematu upadłości konsumenckiej w Polsce świadczy ponadto fakt prowadzenia w ostatnim czasie prac legislacyjnych, zmierzających do usprawnienia działania tej procedury i umożliwienia jej bardziej powszechnego stosowania. Ich rezultatem było przyjęcie Ustawy z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw.

2. Przyjęta koncepcja badawcza: cele pracy i metody badawcze

Należy zgodzić się z autorem, że od samego początku funkcjonowania upadłości konsumenckiej w Polsce była ona postrzegana jako narzędzie walki z wykluczeniem społecznym i finansowym osób nadmiernie zadłużonych. Zatem generalna koncepcja pracy, podejmująca badanie upadłości konsumenckiej w Polsce w kontekście skutków tego rozwiązania prawno-ekonomicznego dla przewyższania wykluczenia finansowego gospodarstw domowych, jest uzasadniona i dobrze przemyślana.

Celem pracy mgra Adama Reczucha jest *„wieloaspektowa ocena instytucji upadłości konsumenckiej jako narzędzia, służącego ograniczeniu wykluczenia finansowego i udzielenie odpowiedzi na pytania: czy i w jakim stopniu obecne rozwiązania prawne sprzyjają procesowi inkluzji finansowej nadmiernie zadłużonych gospodarstw domowych?”* Jest on zgodny z zakresem zrealizowanej rozprawy i należy uznać go za ambitny. Tym większą zasługą autora jest fakt, że w ocenie recenzenta został on z w pełni osiągnięty. Niemniej pod względem formalnym nie został on poprawnie sformułowany, gdyż w istocie stanowi on dwa cele, z których drugi jest w rzeczywistości celem szczegółowym, mieszczącym się w celu pierwszym.

Autor sformułował cztery hipotezy badawcze, z których każda odnosi się do interesujących aspektów prowadzonych badań, a ich weryfikacja znacząco przyczynia się do uzyskania wartościowych wniosków.

- *„(...) krajowe rozwiązania prawne w zakresie upadłości konsumenckiej nie są skutecznym narzędziem ograniczania wykluczenia finansowego w Polsce. (...)”*

- „liczba niewypłacalnych gospodarstw domowych w Polsce wzrasta, niezależnie od sytuacji makroekonomicznej,
- nadmierna konsumpcja dotyczy każdego typu gospodarstwa domowego, również gospodarstw ubogich, wykluczonych społecznie i finansowo,
- model inkluzywnego systemu finansowego i jego narzędzia, w tym upadłość konsumencka, są funkcją uwarunkowań prawno-ekonomicznych, właściwych dla miejsca ich stosowania.”

Nie można jedynie zgodzić się z sugestią autora, że „weryfikacji hipotezy głównej sprzyjać ma ocena prawdziwości hipotez szczegółowych”, gdyż każda z czterech hipotez dotyczy innego zagadnienia badawczego i są one od siebie niezależne.

W pracy zastosowano w spójny sposób szereg metod badawczych: studia literatury przedmiotu, analizę aktów prawnych i danych statystycznych oraz badania jakościowe w formie studiów przypadków.

Niewątpliwie silną stroną rozprawy jest przeprowadzony szeroki przegląd międzynarodowej i krajowej literatury, zarówno w zakresie upadłości konsumenckiej, jak i problemu włączenia ekonomicznego i społecznego. Wskazuje on na dobre rozeznanie autora w głównych kierunkach oraz ewolucji badań w tym obszarze. Metodologia wykorzystana w badanych empirycznych została oceniona w punkcie 4.1. recenzji. W tym miejscu należy podkreślić wykorzystanie bogatych źródeł statystycznych, publikowanych przez instytucje międzynarodowe oraz publiczne instytucje w Polsce. Kluczową rolę w weryfikacji dwóch hipotez i realizacji celów pracy pełnią badania jakościowe, zrealizowane samodzielnie przez autora w formie studiów przypadków.

Kolejnym ważnym atutem pracy jest jej interdyscyplinarny charakter. Oprócz zagadnień ekonomicznych i finansowych uwzględniane są w niej, w znacznym stopniu, rozważenia z zakresu socjologii i nauk prawnych. Aspekty prawne są niezbędne zarówno w celu konieczności opisu instytucji upadłości konsumenckiej, będących głównym problemem badawczym pracy, jak i przedstawienia ograniczeń prawnych, wynikających z faktu pozostawania przez konsumenta w stanie niewypłacalności. Analiza aktów prawnych została w szerokim zakresie zrealizowana w szczególności w rozdziale 4. Jednocześnie, ze względu na przyjętą koncepcję badawczą i zrealizowane w dużej skali badania jakościowe, praca szczegółowo opisuje efekty społeczne wynikające z nadmiernego zadłużenia i wykluczania społecznego, jak i uwzględnia szereg społecznych uwarunkowań w analizie procesów decyzyjnych, odnośnie wejścia do procedury upadłości konsumenckiej. Potwierdzeniem tego podejścia jest bezpośrednie sięganie do literatury socjologicznej.

Podsumowując, przyjętą koncepcję badawczą należy uznać za poprawną, dobrze przemyślaną i dopasowaną do celów rozprawy.

3. Układ i treść pracy

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia oraz streszczenia. Pierwszy rozdział pracy stanowi wprowadzenie do zrozumienia badanego w pracy podmiotu, jakim jest gospodarstwo domowe. Jest to o tyle istotne, że osoby nadmiernie zadłużone funkcjonują właśnie w ramach gospodarstw domowych, ponoszących zazwyczaj ekonomiczne i społeczne skutki tego zadłużenia. Ważne okazało się systemiczne przedstawienie mechanizmów funkcjonowania gospodarstw domowych na trzech rynkach: dóbr konsumpcyjnych, pracy i usług finansowych, gdyż zarówno przyczyny, jak i skutki zadłużenia oraz upadłości konsumenckiej dotyczą każdego z nich. Okazało się to przydatne m.in. podczas analizy wyników własnych badań jakościowych autora w rozdziale 5. Warto dodać, że autor sformułował własną definicję gospodarstwa domowego, którą należy uznać za poprawną.

W drugim rozdziale pracy autor dokonał przeglądu definicji wykluczenia finansowego. Został on przeprowadzony poprawnie, z powołaniem się na najważniejsze źródła polskie i zagraniczne. W pracy oparto się na definicji wykluczenia finansowego stosowanej w międzynarodowych opracowaniach. Zaprezentowana w dalszej części rozdziału klasyfikacja wykluczenia finansowego jest nieco nieuporządkowana, ale stanowi wystarczającą postawę do dalszych rozważań. Wskazano na relacje wykluczenia finansowego z innymi rodzajami wykluczenia. Klasyfikacja wykluczenia finansowego ze względu na przyczyny została rozwinięta w kolejnych częściach pracy. Autor w sposób poprawny zaprezentował rozważania dotyczące relacji pomiędzy wykluczeniem finansowym, ekonomicznym i społecznym, co zasługuje na podkreślenie i jest niewątpliwie zaletą pracy. Przejrzysta forma tej części pracy stanowi wkład autora do opracowań w zakresie tego zagadnienia.

W rozdziale trzecim autor, wyjaśniając znaczenie zrównoważonego wzrostu dla gospodarek narodowych i gospodarki światowej, powołał się na istotne dla omawianego tematu dokumenty, takie jak: Deklaracja Milenijna Narodów Zjednoczonych, Białą księgę Komisji Europejskiej, Financial Inclusion Expert Group powołanej przez państwa grupy G-20. W szczegółowy sposób wyjaśnił on zjawisko inkluzji finansowej oraz jej znaczenie dla gospodarstw domowych, a szerzej dla procesu inkluzji społecznej oraz rozwoju społeczno-ekonomicznego. Przedstawił zarówno generalne podejście do zjawiska wykluczenia finansowego, jak i działania podejmowane przez Bank Światowy czy organy Unii Europejskiej w celu zwiększenia inkluzji finansowej. Przedstawił też działania podejmowane w Polsce.

Ponadto w ciekawy i wyczerpujący sposób przedstawił instrumenty walki z wykluczeniem finansowym, takie jak inkluzyjne usługi finansowe, np. mikrofinansowanie, działania edukacyjne oraz legislacyjne i politykę społeczno-gospodarczą państwa. Ze względu na kontekst pracy, autor prawidłowo skoncentrował swoje rozważania w zakresie polityki społeczno-gospodarczej i rozwiązań legislacyjnych, na rozwiązaniach związanych z ochroną praw konsumenta. Niewątpliwą zaletą rozprawy jest także dokonany przez autora szeroki przegląd rozwiązań w zakresie ograniczania ekskluzji finansowej. Wśród analizowanych państw znalazły się: Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Francja oraz kraje skandynawskie.

Rozdział czwarty stanowi szczegółowe wprowadzenie do zasadniczego przedmiotu badań, jakim jest upadłość konsumencka. Opisane zostały zarówno przyczyny, jak i skutki zjawiska nadmiernego zadłużania się, stanowiącego źródło problemu upadłości. Rozdział ten zawiera opis regulacji prawnych upadłości konsumenckiej w wybranych państwach, skupiając rozważania na dwóch kluczowych modelach, tj. tzw. angloamerykańskim oraz kontynentalnym. Analiza legislacji została przeprowadzona na dobrym poziomie merytorycznym, z użyciem literatury prawniczej. Przedstawiono szersze ujęcie tych rozważań, prezentując cały kontekst ekonomiczny, polityczny i kulturowy rozwiązań prawnych obowiązujących w badanych krajach. Dokonano także oceny ww. rozwiązań zagranicznych w dziedzinie upadłości konsumenckiej, pod względem ograniczania zjawiska nadmiernego zadłużenia się i wykluczenia finansowego.

Niewątpliwie najważniejszym rozdziałem pracy jest rozdział piąty. Ze względu na objętość i wielowątkowość zasadny byłby jego podział na dwa lub trzy osobne rozdziały. W jego pierwszej części przedstawiono bardzo szczegółowo polskie regulacje odnośnie upadłości konsumenckiej i przebieg procedury upadłościowej. Ważnych informacji statystycznych dostarcza kolejna część, w której zaprezentowano zmiany zjawiska nadmiernego zadłużenia oraz przebieg i liczbę procesów upadłościowych w okresie 2009-2017, wykorzystując szereg źródeł danych. Centralną część rozdziału stanowi prezentacja wyników własnych badań jakościowych, przeprowadzonych w firmie studiów przypadków (szerzej poniżej w punkcie 4.1.). Odrębną, bardzo wartościową częścią pracy, są opracowane przez autora kompleksowe rekomendacje dotyczące potrzebnych zmian prawnych i proceduralnych oraz działań edukacyjnych (punkt 4.2.).

4. Główne osiągnięcia dysertacji

Praca stanowi kompleksowe opracowanie tematu, będąc niezwykle bogatym źródłem wiedzy i danych statystycznych. Bogaty przegląd literatury obejmuje 180 artykułów, książek i raportów, z czego ponad ¼ to pozycje zagranicznie. Ponadto w szerokim stopniu uwzględniono polskie i zagranicznie regulacje prawne, w tym prawodawstwo Unii Europejskiej, co potwierdza interdyscyplinarny charakter pracy. Za najważniejsze osiągnięcia autora uważam zrealizowane badania empiryczne oraz opracowane rekomendacje.

4.1. Uzyskane wyniki badań empirycznych

Zrealizowane badania empiryczne obejmowały analizę danych statystycznych, pochodzących m.in. z publikowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości Informatora Statystycznego Wymiaru Sprawiedliwości, z Rejestru Dłużników Niewypłacalnych KRS oraz Biura Informacji Gospodarczej „InfoMonitor” czy Biura Informacji Kredytowej, ale także z Narodowego Banku Polskiego i Banku Światowego. Pozwoliły one na wielowymiarowe przedstawienie skali zjawiska nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego, a także zasięgu stosowania i skuteczności upadłości konsumenckiej, w Polsce i wybranych do porównania krajach. Warto podkreślić wysoką aktualność danych i wskaźników międzynarodowych, co nie zawsze jest regułą w opracowaniach naukowych. Można dodać, że zgromadzone dane mogą posłużyć do badań statystycznych, weryfikujących zależności między badanymi zjawiskami (np. wskaźnikami włączenia finansowego a danymi makroekonomicznymi), w oparciu o modele panelowe. W rozprawie autor ograniczył się jednak do analizy deskryptywnej tych danych.

Najważniejszym oryginalnym wkładem do badań nad tematyką pracy są zrealizowane samodzielnie przez autora badania jakościowe, które zostały określone jako studia przypadków. Mają one cechy wywiadów pogłębionych niestandardyzowanych i zostały zrealizowane na trzech celowo dobranych grupach, z których każda obejmowała 10 respondentów. Przyjęte założenia i zastosowany dobór do próby – osób, które ogłosiły upadłość (grupa A), osób tym niezainteresowanych (grupa B) oraz osób, których wnioski o upadłość zostały przez sąd oddalone (grupa C) – wynikały ściśle z celu pracy oraz potrzeby weryfikacji dwóch hipotez badawczych. Liczebność zrealizowanych wywiadów należy uznać za w pełni wystarczającą na potrzeby badań jakościowych tego typu. Przedstawione informacje pozwalają wnioskować, że pod względem warsztatowym zostały one przeprowadzone poprawnie.

Badania te miały charakter eksploracyjny i należy podkreślić wysoki poziom trudności ich realizacji. Wynikał on przede wszystkim z trudności w dotarciu do niewielkiej grupy osób, które ogłosiły lub próbowały ogłosić upadłość konsumencką. Należy wziąć ponadto pod uwagę, że temat badania ma drażliwy charakter i nie sprzyja otwartości ze strony respondentów, w szczególności jeśli chodzi o zagadnienia dotyczące zabezpieczania (ukrywania) majątku przed postępowaniem komorniczym czy pracę w szarej strefie. Zatem fakt, że autorowi udało się dotrzeć do respondentów i uzyskać niezbędne informacje zasługuje na uznanie. Zapewne czasochłonność realizacji badań spowodowała, że wywiady były realizowane w ciągu trzech lat 2015-2017.

Zrealizowane studia przypadków pozwoliły osiągnąć stawiane przed nimi cele. Ujawniły zarówno mechanizmy powodujące powstawianie nadmiernego zadłużenia i wpadanie konsumentów w spiralę zadłużenia. W pogłębiony sposób uwzględniono przyczyny tych zjawisk o charakterze ekonomicznym, kulturowym, społecznym, prawnym a nawet psychologicznym, w ujęciu indywidualnym jak i z punktu widzenia gospodarstw domowych. Zbadane zostały także skutki tych procesów. Autor trafnie zidentyfikował trzy obszary wykluczenia społecznego oraz cztery obszary wykluczenia finansowego związane z nadmiernym zadłużeniem, mogące stać się elementem uzupełniającym istniejące klasyfikacje. Co więcej, badania wykazały, że konkretne uwarunkowania prawne przyczyniają się do pogłębiania problemów osób zadłużonych, nawet skłaniają część z nich do samowykluczenia finansowego. W tym kontekście wyniki empiryczne dostarczają interesujących, nie zawsze oczywistych wniosków, dotyczących racjonalności i irracjonalności podejmowania decyzji ekonomicznych przez konsumentów. Zrealizowane w rozprawie badania jakościowe wnoszą istotny wkład do wiedzy o problemie upadłości konsumenckiej i wykluczenia osób nadmiernie zadłużonych w Polsce.

4.3. Rekomendacje i wnioski aplikacyjne

Ważnym osiągnięciem autora jest opracowanie obszernych i szczegółowych rekomendacji, które stanowią wnioski aplikacyjne z pracy. Są one skierowane do czterech grup podmiotów i zawierają konkretne i dość szczegółowo przedstawione propozycje działań oraz postulowanych zmian. W przypadku instytucji finansowych była to np. propozycja prowadzenia specjalnych usług o charakterze mikrofinansowym (mikrokredytów). Szereg pomysłów został skierowany do organizacji pozarządowych i szkół w zakresie działań edukacyjnych i doradztwa dla osób zadłużonych. W stosunku do instytucji publicznych

pojawiły się postulaty zarówno w zakresie nadzoru nad działalnością parabanków, jak i stymulowania pewnych działań sektora bankowego. Zapewne najtrudniejsze do realizacji mogą być wnioski odnośnie potrzeby ograniczenia szarej strefy. Natomiast konkretne i świadczące o znakomitej znajomości tematu są proponowane zmiany w prawie upadłościowym. Obejmują one zarówno zmiany w definicji niewypłacalności i rozszerzenia możliwości wnioskowania o upadłość konsumencką, jak i ochronę przed bezdomnością i stworzenia rejestru dłużników. Część z tych postulatów, m.in. dotyczących ułatwienia wszczęcia procedury upadłości konsumenckiej dla otworzenia tej drogi oddłużenia dla większej liczby osób, w tym przedsiębiorców, znalazła się w Ustawie z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy Prawo upadłościowe, przyjętej już po złożeniu niniejszej rozprawy.

5. Uwagi szczegółowe

Nie umniejszając wartości pracy, recenzent przedstawił poniżej szereg uwag szczegółowych:

- 1) Zarówno cel rozprawy, jak i sposób sformułowaniu hipotez, nie są w pełni poprawne z formalnego punktu widzenia (co opisano w sekcji 2. niniejszej recenzji). Jednak z drugiej strony są one zrozumiałe i zdaniem recenzenta zostały ostatecznie zrealizowane, a hipotezy przekonująco zweryfikowane w oparciu o wyniki badań empirycznych. W przypadku publikacji pracy konieczne jest uporządkowanie formalnych elementów pracy.
- 2) Podczas wnioskowania w oparciu o wyniki badań jakościowych, badacz nie jest uprawniony do interpretowania wskaźników ilościowych, takich jak liczba wystąpień zjawiska czy odsetek wskazań respondentów o danej charakterystyce. Niestety zdarzało się to autorowi, chociaż nie było to nagminne i nie przekształciło się w próby ekstrapolacji takich statystyk na populację generalną. Można to zrozumieć, gdyż przy tak szerokich i pogłębionych badaniach, w naturalny sposób dąży się do formułowania wniosków możliwie szeroko. Analogicznie jak w przypadku pkt. 1, w przypadku przygotowywania publikacji fragmenty te należy skorygować.
- 3) Praca jest generalnie poprawnie opracowana redakcyjnie. Autorowi nie udało się jednak ustrzec od dość licznych usterek językowych i interpunkcyjnych, zwłaszcza we wstępie i końcowych częściach pracy. Recenzent zaleca ich skorygowanie w przypadku rozważania publikacji pracy.

6. Podsumowanie i ocena końcowa

Podsumowując, pomimo zgłoszenia uwag polemicznych oraz formalnych, uważam że recenzowana rozprawa doktorska Pana Adama Reczucha pt. „Upadłość konsumencka jako prawno-ekonomiczny instrument przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu gospodarstw domowych w Polsce” spełnia formalne ustawowe i zwyczajowe wymagania dla prac doktorskich. Zawiera ona oryginalne rozwiązanie sformułowanego problemu naukowego. W ocenie recenzenta osiągnięto postawiony w rozprawie cel badawczy. Autor wykazał się solidną wiedzą teoretyczną w zakresie, zarówno zagadnienia upadłości konsumenckiej, jak i problemów wykluczenia finansowego, ekonomicznego i społecznego. Co więcej, posiada on znakomitą wiedzę na temat realnych procesów związanych z nadmiernym zadłużaniem się konsumentów, jego praktycznymi skutkami i próbami przejścia przez procedurę upadłości konsumenckiej. Wartościowym elementem pracy są obszerne rekomendacje, stanowiące o jej wartości aplikacyjnej, których zasadność została już w części potwierdzona poprzez ostatnie zmiany legislacyjne. Praca jest napisana na bardzo dobrym poziomie merytorycznym i poprawnym pod względem formalnym.

Wnoszę zatem o przyjęcie rozprawy doktorskiej jako spełniającej kryteria formalne i dopuszczenie jej do publicznej obrony.

